

HELENA PAŽUROVÁ

VÝCHODOSLOVENSKÁ ARMÁDA

HORÚCE LETO 1944
NA VÝCHODNOM
SLOVENSKU

Múzeum
Slovenského
Národného
Povstania

MUSEUM OF SLOVAK NATIONAL UPRISING

EDÍCIA MONOGRAFIE

HELENA PAŽUROVÁ

VÝCHODOSLOVENSKÁ ARMÁDA

HORÚCE LETO 1944
NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

2012

VÝCHODOSLOVENSKÁ ARMÁDA

HORÚCE LETO 1944 NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

© PhDr. Helena Pažurová, CSc.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

PaedDr. Ján Stanislav, CSc.

Návrh obálky a grafická úprava:

Mgr. Ivan Kocák

Jazyková úprava:

PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Fotografie:

Archív Múzea SNP

Vydavateľ:

Múzeum Slovenského národného povstania

Kapitulská 23

975 59 Banská Bystrica

www.muzeumsnp.sk

© Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica 2012

Tlač: Tlačiareň P+M grafické štúdio – Pavol Kurhajec, Turany

ISBN 978-80-89514-05-2

OBSAH

ÚVOD	7
------------	---

I. KAPITOLA PRÍPRAVY BUDOVANIA OBRANY NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU (JANUÁR – MÁJ 1944)

1. VÝCHODISKOVÉ POZÍCIE A ORGANIZAČNÉ PRÍPRAVY	15
Prijatie rozhodnutia o budovaní obrany na severovýchodnom Slovensku	28
Vznik Veliteľstva opevňovacích prác	32
Pokus o koordináciu s Maďarskom	34
Prieskum a rekognoskácia priestoru obrany	35
Plán obrany	39
Typy plánovaných poľných opevnení	44
Materiálno-technická príprava budovania opevnení	47
2. PRÍPRAVY VOJENSKÝCH JEDNOTIEK A ÚTVAROV	52
Reorganizácia slovenskej armády	52
Formovanie poľných jednotiek a útvarov pre obranu na severovýchodnom Slovensku	61
Presun poľných jednotiek a útvarov do priestoru obrany	68
3. BEZPEČNOSTNO-REPRESÍVNE OPATRENIA NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU (JANUÁR – MÁJ 1944)	72

II. KAPITOLA ORGANIZÁCIA A DISLOKÁCIA VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY

1. ARMÁDNE VELITEĽSTVO – VZNIK A ÚLOHY	97
Organizácia a personálne obsadenie	100
2. ARMÁDNE JEDNOTKY A ICH DISLOKÁCIA	105
Skupina vzdušných zbraní	106
Protiletadlové delostrelectvo	110
Pluk útočnej vozby	111
Delostrelecký pluk 11	115
Delostrelecký pluk 12	116

3. PRVÁ PEŠIA DIVÍZIA	118
Veliteľstvo 1. pešej divízie	118
Delostrelecký pluk 1	121
Jazdecký priezvedný oddiel 2	122
Pioniersky a spojovací prápor	124
Peší pluk 1	124
Peší pluk 2	124
Peší pluk 3	125
4. DRUHÁ PEŠIA DIVÍZIA	126
Veliteľstvo 2. pešej divízie	126
Jazdecký priezvedný oddiel 1	129
Delostrelecký pluk 2	130
Spojovací prápor 2	132
Pioniersky prápor 2	133
Peší pluk 4	133
Peší pluk 5	135
Peší pluk 6	135
5. SKUPINA KANÁK	153

III. KAPITOLA

VÝCHODOSLOVENSKÁ ARMÁDA

(JÚN – AUGUST 1944)

1. ETABLOVANIE SA POĽNÝCH JEDNOTIEK NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU	163
Výcvik a budovanie opevnení	168
2. AKTIVITY VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY V LETNÝCH MESIACHOCH 1944	173
Dopĺňovanie a dozbrojovanie Východoslovenskej armády	176
Prehľad o raste početného stavu a výzbroje	208
Presun ukrajinských utečencov cez operačné pásmo Východoslovenskej armády.....	218

IV. KAPITOLA

PODRIADENIE VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY SKUPINE ARMÁD SEVERNÁ UKRAJINA

1. PRIEBEH PODRIAĎOVANIA	223
2. VOJENSKO-BEZPEČNOSTNÁ SITUÁCIA V OPERAČNOM PÁSME NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V AUGUSTE 1944	238
Vojenská situácia na predhorí Karpát	246
Aktivity partizánov v operačnom pásme Východoslovenskej armády v auguste 1944	258
3. DYNAMIKA UDALOSTÍ V POSLEDNEJ AUGUSTOVEJ DEKÁDE 1944	264
Predvečer osudových udalostí	271
4. POLNÁ ARMÁDA PO ODLETE GEN. AUGUSTÍNA MALÁRA DO BRATISLAVY	274
Prípravy na odzbrojenie Východoslovenskej armády.....	282
Priebeh odzbrojovania Východoslovenskej armády.....	288
ZÁVER	307
GENERÁL II. TRIEDY AUGUSTÍN MALÁR, VELITEL' VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY	309
SUMMARY	313
RESÜMEE	316
POUŽITÉ SKRATKY	320
MENNÝ REGISTER	323
PRAMENE A LITERATÚRA	332

ÚVOD

Po novembrových udalostiach v roku 1989 slovenská historická obec začala venovať zvýšenú pozornosť tým témam novších slovenských dejín, ktoré boli buď tabuizované alebo pre absenciu spoločenskej objednávky sa ocitli na okraji výskumných programov. Patrila medzi ne aj problematika Slovenskej republiky (1939 – 1945). Parciálne štúdie historikov o tomto zložitom vojnovom období, ktorí sa pokúsili z rôznych aspektov priblížiť a hodnotiť priebeh historických dejov, začali vychádzať v odborných časopisoch a zborníkoch už v deväťdesiatych rokoch. V prvej dekáde nového tisícročia sa na knižnom trhu objavili už viaceré syntetické knižné monografie. Okrem diel analyzujúcich politický systém, ekonomický vývoj, vznik a činnosť bezpečnostných zložiek vyšlo aj viacero knižných prác týkajúcich sa slovenskej armády, jej výstavby a účasti vo vojnových stretoch počnúc „Malou vojnou“ v marci 1939, cez ťaženie proti Poľsku a neskôr proti Sovietskemu zväzu. Problematika účasti slovenskej armády v národnooslobodzovacom boji bola dosť bohato zastúpená v prednovembrovej publikačnej produkcii.

Východoslovenská armáda (VSA)¹, ktorú na základe jej organizačnej štruktúry možno vnímať aj ako armádnú skupinu, tiež nebola historikmi hlbšie preskúmaná. VSA vznikla pomerne neskoro. Jej začiatky spadajú do druhej polovice februára 1944. Iniciátorom jej vzniku bol minister obrany a hlavný vojenský veliteľ gen. I. tr. Ferdinand Čatloš. Historik Ľubomír Lipták v jednej zo svojich štúdií konštatoval: „*Tragédia a vina ľudáckej politickej reprezentácie je v tom, že v istej chvíli uverila v Hitlerovo víťazstvo vo vojne, a tomu, čo si predstavovala pod Novou Európou, sa snažila prispôsobiť štát.*“² Táto charakteristika vystihuje aj správanie sa gen. F. Čatloša v prvých rokoch po vzniku republiky. Ani on na začiatku nacistickej vojenskej expanzie nekládol tvrdší odpor, aby sa slovenská armáda nezúčastňovala po boku Wehrmachtu na vojnových operáciách. Až po prelome vo vojne – po víťazstvách Červenej armády pri Stalingrade a Kursku, si hlbšie uvedomil, že slovenská armáda i Slovensko ako štát sa ocitli na nesprávnej strane barikády. Jeho ďalšie

1 Názov Východoslovenská armáda sa ustálil až po vojne. Počas existencie armády sa používalo pomenovanie Malárova armáda; východoslovenské divízie; poľné jednotky na východnom Slovensku. Oficiálny názov veliteľstva bol Armádne veliteľstvo.

2 LIPTÁK, Ľubomír: Charakter druhej svetovej vojny a SNP. In: SNP v Pamäti národa. Edit. Július Lipták. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1994, s. 105.

účinkovanie na čele armády smerovalo k tomu, aby našiel spôsob, ako previesť armádu i Slovensko na stranu Spojencov.

Najprv sa pokúsil získať súhlas od nemeckej strany na stiahnutie dvoch divízií z frontu, keď sa mu to nepodarilo, prišiel s návrhom na sformovanie dvoch nových divízií. Pochopiteľne ich úloha musela byť definovaná tak, aby bola z nemeckej strany priechodná. Návrh mu 7. januára 1944 odobrila Najvyššia rada obrany štátu. Súhlas na sformovanie armády a jej nasadenie na budovanie opevnení a obranu Karpát (Nízkyh Beskýd), získal od Najvyššieho veliteľstva nemeckej brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) 12. februára 1944. Hlavnou úlohou budúcej armády malo byť budovanie opevnení pozdĺž severovýchodných hraníc Slovenska a spolu s jednotkami Wehrmachtu brániť Červenej armáde prienik cez karpatské priesmyky na územie Slovenska a do Podunajskej nížiny. Ale Východoslovenská armáda už pri svojom zrode dostala do vienka od gen. F. Čatloša aj nedeklarovanú úlohu – pripraviť vybudovanie a zaujatie obrany tak, aby sa Červená armáda dostala cez karpatské priesmyky na Slovensko bez väčšieho odporu a podľa možnosti zabrániť tomu, aby sa Slovensko stalo bojovým poľom pri prechode frontu. V obdobnom zmysle počítal s využitím VSA neskôr aj povstalecký plán Vojenského ústredia.

Budovanie Východoslovenskej armády prebiehalo rýchlo a takmer bezproblémovo. Vláda uvoľnila dostatok finančných prostriedkov. Pre tento projekt bolo zriadené osobitné konto s názvom *Konto na obranu štátu*. V priebehu dvoch mesiacov bola podstatná časť armády sformovaná a vytvorené materiálové zdroje na budovanie opevnení. Organizačnú činnosť spojenú s vytváraním jednotiek a zabezpečovaním materiálu už od druhej polovice februára 1944 zabezpečoval novozriadený inštitút – Veliteľstvo opevňovacích prác so sídlom v Prešove. Sformované jednotky aj s výzbrojou sa v priebehu prvej polovice mája 1944 presunuli po železnici (110 vojenských transportov) do vopred určeného a vytýčeného operačného pásma na severovýchodné Slovensko.

Armádne veliteľstvo bolo zriadené rozkazom gen. F. Čatloša k 18. máju 1944. Do funkcie veliteľa armády bol ustanovený gen. II. tr. Augustín Malár, ktorý v tom čase pôsobil ako vojenský atašé na slovenskom vyslanectve v Berlíne. Generál Malár sa ujal funkcie veliteľa armády začiatkom júna 1944. Veliteľstvo armády sídlilo v Prešove, 1. pešia divízia si zriadila veliteľské stanovište v Giraltovciach a 2. pešia divízia vo Vyšnej Radvani v okrese Medzilaborce. V súvislosti s Východoslovenskou armádou Veliteľstvo pozemného vojska v Banskej Bystrici dostalo úlohu priebežne dopĺňať početné stavy armády na predpísané tabuľkové počty. Už pri vzniku armády sa rátalo, že bude mať okolo 36 tisíc príslušníkov. Obyvateľstvo na východnom Slovensku prijalo poľnú armádu ústretovo a s dôverou.

Armáda od svojho príchodu na východné Slovensko až do poslednej júlovej dekády 1944 mala priaznivé podmienky na plnenie svojich dvoch základných úloh – bojovú prípravu (zdokonaľovanie vo výcviku) a budovanie opevnení. Situácia sa začala meniť po príchode Červenej armády do predhoria Karpát koncom júla 1944. Nemecké vrchné velenie reagovalo na vzniknutú situáciu urýchleným začlenením Východoslovenskej armády do skupiny armád Severná Ukrajina, konkrétne pod velenie armádnej skupiny Heinrici (veliteľ genplk. Gotthard Heinrici) s veliteľským stanovišťom I v Užhorode a od 29. augusta v Sobranciach. Východoslovenská armáda bola podriadená veleniu Wehrmachtu 4. augusta a od 14. augusta 1944 sa operačné pásmo stalo aj operačným pásmom nemeckých vojsk. Gen. A. Malárovi so súhlasom slovenskej vlády pripadla aj úloha veliteľa civilnej správy v operačnom pásme, ktoré bolo na nemecké vyžiadanie posunuté až po Poprad.

Východoslovenská armáda bola na slovenské pomery považovaná za elitnú vojenskú jednotku. Bola solídne vystrojená, vyzbrojená a vycvičená. Na prelome júla a augusta bol do jej zostavy začlenený Technický zbor³ a skupiny vojska pripraveného na doplnenie prvej a druhej technickej divízie (1. technická divízia bola v tom čase v Rumunsku a 2. v Taliansku). Početný stav Východoslovenskej armády v druhej polovici augusta 1944 dosiahol okolo 35 tisíc osôb.

Od začiatku augusta sa postavenie Východoslovenskej armády začalo komplikovať. Na rozkaz veliteľstva Skupiny armád Severná Ukrajina musela rozširovať a zdokonaľovať opevnenia v Karpatoch na úkor výcviku. Pokiaľ išlo o jej bojovú účasť na obrane, mala byť nasadená v hĺbke obrany nemeckých vojsk, čo by sťažilo jej dotyk s jednotkami Červenej armády. Frontová situácia na karpatskom predhorí sa vyvíjala smerom, ktorý Východoslovenskej armáde neumožňoval vytvoriť podmienky na splnenie predpokladanej odbojovej úlohy. Navyše v operačnom pásme došlo k vysokej aktivite partizánov – brigády Čapajev a ďalších jednotiek, ktoré sa do priestoru operačného pásma presunuli z územia Poľska a Karpatskej Ukrajiny. Vzhľadom na pripravované ozbrojené vystúpenie na Slovensku Východoslovenská armáda nemohla zastaviť činnosť partizánov silovými prostriedkami, čím sa už aj tak nedôvera Wehrmachtu voči nej vystupňovala. Po udalostiach v Rumunsku (23. 8. 1944) a jeho prechode na stranu Spojencov, skupina armád Severná Ukrajina z obavy, aby nedošlo k obdobnej reťazovej reakcii v satelitných štátoch, začala okamžite pripravovať odzbrojenie Východoslovenskej armády. Uskutočnila ho necelé dva dni po vypuknutí Slovenského národného povstania – 31. augusta 1944. Východoslovenská armáda mala v podstate veľmi dynamický vývoj a nemenej dramatický až tragický koniec.

³ Technický zbor bol sformovaný na požiadanie nemeckého vrchného velenia a jeho úlohou bolo budovať opevnenia na poľskom území v údolí rieky San.

Stručné zmienky o Východoslovenskej armáde, najmä ňou nesplnenej plánovanej úlohy v Povstaní, obsahujú takmer všetky obsiahlejšie historické štúdie zaoberajúce sa rezistenciou na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Prvou sondou do problematiky vzniku VSA a jej účinkovania bola štúdia Jána Tótha uverejnená v *Historickom časopise* v roku 1959.⁴ Po nej nasledovala práca historika Františka Nesvadbu pod názvom *Charakter a poslaní armády tzv. slovenského štátu v letech 1944-1945*, publikovaná v časopise *Historie a vojenství* v roku 1963.⁵ Obidve štúdie nesú pečať doby svojho vzniku.⁶

Problematikou slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1945 sa sústavnejšie zaoberal historik Ján Pivovarčí. Východoslovenskej armáde venoval väčší priestor v dvoch publikovaných štúdiách týkajúcich sa organizácie armády, jej vyzbrojenia a napokon i odzbrojenia.⁷ Časť štúdií J. Pivovarčího ostala v rukopise a je dostupná v archíve Múzea SNP. Nové pramenné zdroje a hodnotiaci pohľad uverejnil koncom šesťdesiatych rokov historik Vilém Prečan v štúdiu *Nacistická politika a Tisův režim v předvečer Povstání*.⁸ Pochopiteľne, veľkým prínosom pre bádateľov aj v tejto oblasti bolo vydanie dvoch zväzkov dokumentov pod jeho editorstvom.⁹

Hlbšie do zákulisia činnosti Východoslovenskej armády nazreli historici, ktorí skúmali protifašistický odboj a represálie režimu na východnom Slovensku. Boli to najmä Jozef Jablonický, Ján Korček a Štefan Pažur. Jozef Jablonický zhrnul svoje poznanie o Východoslovenskej armáde a jej veliteľovi gen. A. Malárovi vo svojej práci *Samizdat o odboji*, ktorá vyšla v roku 2004.¹⁰

4 TÓTH, Ján: Úloha a účasť dvoch východoslovenských divízií v Slovenskom národnom povstaní. In: *Historický časopis*, roč. 7, 1959, č. 4, s. 501-519.

5 NESVADBA, František: Charakter a poslaní armády tzv. slovenského štátu v letech 1944-1945. In: *História a vojenství*, 1963, č. 1, s. 23-60.

6 F. Čatloš reagoval na štúdiu F. Nesvadbu a poslal redakcii písomné pripomienky k deformovanému výkladu obsahu dobových vojenských dokumentov. Redakcia na jeho požiadavku nereagovala.

7 PIVOVARČI, Ján: Z dokumentov o slovenských ozbrojených silách v predvečer Slovenského národného povstania. In: *Kapitoly z odboja na Slovensku. Sborník Ústavu dejín KSS, ročník VIII.*, č. 2. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 95-147; PIVOVARČI, Ján: Odzbrojenie východoslovenskej armády (Operácia „Kartoffelerntne“ čiže „Zber zemiakov“). In: *Sešity prispěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády*, 1974, č. 1-2. S. 137-205.

8 PREČAN, Vilém: Nacistická politika a Tisův režim v předvečer Povstání. In: *História a vojenství*, 1969, č. 6, s. 1082-1146.

9 PREČAN, Vilém (edit.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965. 1218 s., príl.; PREČAN, Vilém (edit.): Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Bratislava : Epoque, 1971. 701 s., príl.

10 JABLONICKÝ, Jozef: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava : Kaligram, 2004. 525 s. VSA sú venované štúdie: Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch, s. 347-443; Generál Malár, s. 464-482. Práce Štefana Pažura a Jána Korčeka sú uvedené v zozname literatúry na konci monografie.

Za určitý prelomový bod vo výskume Východoslovenskej armády možno považovať vedecký seminár k danej problematike, ktorý sa uskutočnil v dňoch 12. – 13. novembra 1992 v Prešove za účasti širšieho okruhu historikov, bývalých príslušníkov armády, múzejníkov a pedagógov.¹¹ Na seminári bol zmapovaný stav dovtedajšieho výskumu a načrtnutý program širšieho a komplexnejšieho bádania v danej oblasti. Témy sa ujal Štefan Pažur. Uskutočnil postupne hlbší heuristický prieskum v centrálnych i regionálnych archívoch, nadviazal kontakty s ešte žijúcimi priamymi účastníkmi dejov, usiloval sa získať pre Archív Múzea SNP dobové písomné a ikonografické dokumenty, ako aj iné artefakty. Po tejto prípravnej fáze načrtnol osnovu budúcej monografie o VSA a začal stvárňovať jej textovú podobu. Jeho činnosť v tejto etape natrvalo prerušila krátka ťažká choroba, ktorej koncom marca 2003 podľahol. Po viac ako ročnej pauze som začala ním nazhromaždený materiál a literatúru študovať. Postupne som sledovala aj novšie výskumy z oblasti vojenských dejín daného obdobia, ako aj celkové výsledky bádania o Slovenskej republike (1939 – 1945). Pokračovala som v heuristike a dopĺňovaní pramennej základne. Pri spracovaní témy som sa usilovala dodržiavať synchronný princíp, no pri rozvetvených dejoch prebiehajúcich paralelne boli využité aj iné metódy a postupy. Výsledky môjho niekoľkoročného výskumu v danej oblasti predkladám touto formou na posúdenie odbornej i širšej verejnosti.

Zároveň vyslovujem poďakovanie vedeniu Múzea SNP za podporu môjho rozhodnutia pokračovať v bádaní, tímu historikov a pracovníkov archívu Múzea SNP, historikom Vojenského historického ústavu v Bratislave a Katedry histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici za rady a odbornú pomoc.

11 Zo seminára bol vydaný zborník pod názvom *Východoslovenská armáda a odboj*. Materiály z vedeckého seminára. Prešov 12. – 13. novembra 1992. Zost. Štefan PAŽUR. Banská Bystrica : DATEI, 1992. 154 s. Zborník obsahuje štúdie: ŠTEFANSKÝ, Václav: Miesto a úloha Východoslovenskej armády v rámci plánu celonárodného povstania, s. 7-15; CHMELÁROVÁ, Mária: Protifašistický odboj na východnom Slovensku do konca augusta 1944, s. 17-27; KORČEK, Ján: Represívne opatrenia ľudáckeho režimu proti odboju na východnom Slovensku do konca augusta 1944, s. 29-40; ŠIMUNIČ, Pavel: Východoslovenská armáda a Nemci, s. 41-50; SULÁČEK, Jozef: Vzťahy medzi armádnym veliteľstvom a štátnou civilnou správou na východnom Slovensku 1944, s. 51-65; STANISLAV, Ján: Úloha a miesto SVZ vo Východoslovenskej armáde, príčiny jej odletu do ZSSR a dopad tejto skutočnosti na povstalecké letectvo, s. 67-96; VALIŠ, Zdeněk: Úloha Viliama Talského ve Východoslovenské armádě, s. 97-102; BYSTRICKÝ, Jozef: Východoslovenská armáda a činnosť sovietskych vojsk vo Východných Karpatoch, s. 103-118; PAŽUR, Štefan: Príslušníci Východoslovenskej armády v protifašistickom odboji, s. 119-151.

I. KAPITOLA

PRÍPRAVY BUDO VANIA OBRANY NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU (JANUÁR–MÁJ 1944)

1.

VÝCHODISKOVÉ POZÍCIE A ORGANIZAČNÉ PRÍPRAVY

Svoj posun vo vnímaní a hodnotení priebehu druhej svetovej vojny zverejnil minister národnej obrany a hlavný vojenský veliteľ generál I. tr. Ferdinand Čatloš ešte pred zavŕšením víťazstva Červenej armády pri Stalingrade. V prejave na otvorení výstavy výtvarných prác v Dome umenia v Bratislave začiatkom decembra 1942 sa vyjadril: „...*nech by sa táto vojna skončila akokoľvek...*“ Tento jeho výrok, v ktorom verejne zapochyboval o víťazstve spojencov Osi, spôsobil určitý rozruch vo vládných kruhoch. JUDr. Mikuláš Gacek, pracovník Ministerstva zahraničných vecí SR a jeden z blízkych priateľov ministra vnútra Alexandra Macha, do svojho denníka 4. decembra 1942 poznamenal: „*Takto hovorí minister, hlavný veliteľ armády?! Sám Boh vie, kde nás ešte títo ľudia zavedú!*“¹²

Ministerstvo národnej obrany (MNO) Slovenskej republiky pohotovo reagovalo na meniacu sa situáciu v prospech Spojencov na východnom fronte, v severnej Afrike, na Sicílii a neskôr na Apeninskom polostrove. Z dobových dokumentov sa dajú vystopovať priority, ktoré MNO v roku 1943 sledovalo. Boli to: celkové zvýšenie početného stavu armády; návrat obidvoch divízií z východného frontu; prezbrojenie armády modernou vojenskou technikou s dôrazom na letectvo; zvýšenie podielu armády na udržaní vnútornej stability štátu. Tieto zámery mali posilniť aj viaceré legislatívne normy.

Dňa 26. marca 1943 Snem Slovenskej republiky schválil v poradí druhý Branný zákon (BZ) s číslom 30, ktorý nadobudol platnosť 1. júna 1943. Prvý Branný zákon z januára 1940¹³ už nezodpovedal aktuálnym potrebám. Nový BZ znížil vekovú hranicu odvodov do armády z 20 na 19 rokov. Dobrovoľníci mohli nastupovať po dovŕšení 17-tich rokov. Branná povinnosť sa končila po dovŕšení 50. roku. Prezenčná služba trvala 24 mesiacov. Branná moc podľa zákona pozostávala z vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií a z Pracovného zboru národnej obrany, jeho ustanovizní a organizácií. V porov-

12 GACEK, Mikuláš: Surová býva vše pravda života... Denníkové zápisky z rokov 1937-1944. Dolný Kubín : Vydavateľ Peter Huba, 1996, s. 156.

13 Slovenský zákonník, 31. 1. 1940, čiastka 5.

nani s predošlým zákonom boli precíznejšie formulované mimoriadne opatrenia počas brannej pohotovosti štátu. Branná pohotovosť bola na Slovensku vyhlásená 22. júna 1941 a trvala do konca vojny. Prezident mohol nariadiť predčasné odvody 18-ročných osôb, opätovné odvody osôb neodvedených alebo prepustených z brannej moci pre neschopnosť, a to až do 50. roku, pribrať do služby brannej moci príslušníkov žandárstva, zboru uniformovanej stráže, bezpečnosti, finančnej stráže a iných zborov organizovaných podľa vojenských zásad. Podľa tohto zákona brannej moci už nepodliehali Židia. Rómovia mali vykonávať brannú povinnosť iba v Pracovnom zbore a v osobitných skupinách.

Ďalším zákonom, ktorý vytváral rámec na zapojenie širokých vrstiev obyvateľstva do prípravy na aktívnu účasť vo vojnových udalostiach, bol zákon o brannej výchove. Jeho osnovu vláda schválila už 13. januára 1943.¹⁴ Snem prerokoval a schválil zákon 1. apríla 1943 pod názvom Zákon č. 31 o brannej výchove a zmene niektorých predpisov o civilnej protiletadlovej ochrane.¹⁵ V zdôvodnení prijatia zákona sa konštatovalo, že „*moderná vojna nie je len vecou vojakov zaradených na front. Dnes sa hovorí o tzv. totálnej vojne, a do nej musí byť zaradený každý občan bez ohľadu na to, či momentálne vykonáva činnú službu vo vojsku alebo nie.*“¹⁶ O význame brannej výchovy sa minister NO gen. F. Čatloš vyjadril: „*Branná výchova nášho národa v dnešnom čase je aspoň takou prvotnou povinnosťou pre každého roduverného Slováka a kresťana ako jeho každodenný chlieb a každodenná modlitba.*“¹⁷

Úlohou brannej výchovy bolo „*vychovávať národ v duchu zásad brannosti, prehlbovaním národného sebavedomia, pestovaním telesnej zdatnosti a vštepovaním vedomostí pre ochranu štátu.*“¹⁸

Účasť obyvateľstva na brannej výchove bola povinná. Pre mužov od 6 do 50 rokov, u žien od 6 do 30 rokov. Bola členená na predvojenskú a povojenskú. Obsahovala výcvik a pracovnú povinnosť. V rámci brannej výchovy bola organizovaná výchova a výcvik civilnej protiletadlovej obrany (CPO), ktorú podľa smerníc MNO viedol šéf CPO.¹⁹

Zodpovednosťou za odbornú, organizačnú prípravu a realizáciu úloh brannej výchovy bolo poverené MNO za súčinnosti s HSELŠ a jej zložiek, medzi príslušníkmi nemeckej národnosti za účasti Deutsche Partei a jej zložiek.

14 Gardista, č. 12, 16. 1. 1943.

15 Slovenský zákonník, 13. 4. 1943, čiastka 12.

16 Snem Slovenskej republiky 1943, prvé volebné obdobie, 9. zasadnutie.

17 Vojenský historický archív (VHA) Praha, fond Slovenský štát (Slov. štát), fond (f.), škatuľa (šk.) 7, signatúra (sig.) 7/33.

18 Slovenský zákonník, 13. 4. 1943, čiastka 12, s. 253.

19 Tamže, s. 254.

Armáda postupne oklieštila právomoci Hlinkovej gardy (HG) na poli brannej výchovy, a to aj s podporou HSLS. Predvojenská branná výchova však aj naďalej zostala v právomoci Hlinkovej mládeže (HM) a mala byť organizovaná na školách. Branná výchova bola vykonávaná aj v Slovenskej pracovnej službe (SPS). V spolupráci s Hlavným veliteľstvom HM zabezpečovala výchovu 18 – 20-ročnej mládeže fyzickou prácou, brannou výchovou a ideologickým pôsobením v duchu militarizácie spoločnosti. Povolávali do nej mladých mužov po dovŕšení 18. roku pred nastúpením vojenskej prezenčnej služby, trvala 3 – 6 mesiacov. Spadala pod Hlavné veliteľstvo HM.

K 1. máju 1943 bolo zriadené Veliteľstvo brannej výchovy so sídlom v Banskej Bystrici.²⁰ Štáb VBV tvorili: veliteľ – plk. gšt. Viliam Kanák, náčelník – stot. gšt. Ján Straka, výchovný referent stot. pech. Ján Baláž, výcvikový referent pplk. pech. Anton Vick, pracovný referent – mjr. PSb. Ján Maxian, osobný referent – stot. pech. František Gilla.

Dňom 30. apríla 1943 boli uvoľnení ďalší dôstojníci armády a dočasne ustanovení za veliteľov oblastných veliteľstiev BV so sídlom: v Trnave – veliteľ stot. gšt. Š. Humaj, v Topoľčanoch – veliteľ npor. pech. R. Šturma, v Žiline – veliteľ pplk. del. K. Brezány, v Brezne nad Hronom – veliteľ stot. pech. J. Urminský, v Prešove – veliteľ stot. pech. E. Eckert.²¹ Postupne do konca roka 1943 bolo vybudovaných 14 oblastných veliteľstiev BV. Okrem už uvedených ďalšie oblastné veliteľstvá sídlili: v Bratislave, Banskej Bystrici, Dolnom Kubíne, Michalovciach, Nitre, Poprade, Ružomberku, Trenčíne a vo Zvolene.²² Oblastné veliteľstvá BV riadili činnosť okresných veliteľstiev, ktoré boli vytvorené v 54 okresných mestách. Okresné veliteľstvá vytvárali a riadili činnosť veliteľstiev v obciach. Budovanie veliteľskej siete BV bolo prispôbené vtedajšiemu administratívno-správnemu členeniu územia Slovenska, no zohľadňovalo aj organizačné štruktúry HM a Deutsche Jugend (DJ).²³

Vyšší stupeň militarizácie a účasti na potlačovacej funkcii získala BV po prijatí Zákona č. 151 s účinnosťou od 1. novembra 1943, na základe ktorého sa vytvorila Stráž obrany štátu (SOŠ)²⁴ Jej úlohou bolo „*chrániť neporušiteľnosť štátnych hraníc a nedotknuteľnosť štátneho územia a spolupôsobiť pri ochrane verejného poriadku, pokoja a bezpečnosti*“.²⁵ Dňa 10. decembra

20 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. MNO 1939-1945. Domáce dôverné rozkazy (DDR), č. 24 zo 4. 6. 1943.

21 Tamže.

22 Archív Múzea SNP (AM SNP) Banská Bystrica, prírastkové číslo (prír. č.) S 1/80. PIVOVAR-ČI, Ján: Vojenské prípravy Slovenského národného povstania, I, rkp. s. 276, poznámka 100.

23 VHA Praha, f. Slovenský štát, MNO-KM, 1943, šk. 7, sig. 7/33.

24 Zákon č. 151 zo dňa 11. novembra 1943. In: Slovenský zákonník, 1943, čiastka 44.

25 Tamže.

1943 gen. F. Čatloš organizovaním SOŠ poveril Veliteľstvo brannej výchovy v Banskej Bystrici.²⁶ Koncom roka 1943 bolo vytvorených 5 hraničiarskych rôť (HR): 1. HR – Stanovište veliteľa (SV) Zvolen, 2. HR – SV Nitra, 3. HR – SV Brezno nad Hronom, 4. HR – SV Podolíneč, 5. HR – SV Čemerné.²⁷ Neskôr boli hraničiarske roty, okrem tretej, odvelené na východné Slovensko.

Úzku súčinnosť medzi armádou a bezpečnostnými zložkami mali zabezpečiť Asistenčné jednotky (AJ), ktoré sa vytvárali na základe zákona o SOŠ č. 251. Zloženie jednotiek malo pozostávať z aktívnych príslušníkov armády, povolancov zo zálohy, policajtov, finančnej stráže, rôznych kategórií štátnych a súkromných zamestnancov. Ich organizácia do leta 1944 nebola ukončená. Nestihli absolvovať výcvik, zápasil s nedostatkom zbraní a munície. Približovanie sa frontu spôsobovalo nezaujím o tieto aktivity. Nakoniec sa pridružili aj obavy, že zbrane sa môžu dostať do „nepovolaných rúk“. Podľa údajov Generálneho sekretariátu HSLS z 20. júla 1944 mali AJ súhrnne 1700 príslušníkov.²⁸

Ďalšie tri zákony týkajúce sa brannej moci SR – zákon č. 65, 66 a 80, ktoré boli prijaté v roku 1943, riešili predovšetkým zvýšenie sociálneho a spoločenského statusu príslušníkov armády.

Vývoj situácie na frontoch druhej svetovej vojny si vyžiadala, aby sa predstavitelia slovenskej vlády a armády hlbšie venovali problematike obrany územia Slovenska. Dňa 7. júna 1943 prezident republiky Jozef Tiso vymenoval Najvyššiu radu obrany štátu (NROŠ) ako ústredný orgán, ktorý mal prerokovať otázky týkajúce sa obrany SR a účasti Slovenska vo vojne. Predsedom rady sa stal premiér Vojtech Tuka, členmi: minister obrany gen. F. Čatloš, minister hospodárstva G. Medrický, minister financií M. Pružinský, guvernér Slovenskej národnej banky a predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie I. Karvaš.²⁹ Prezident mal právo zvolávať NROŠ, zúčastňovať sa jej rokovaní, predkladať návrhy a vyžadovať informácie.³⁰ Na základe uznesenia Predsedníctva vlády č. 1132/I. z 26. augusta 1943 bol vytvorený pri Ministerstve národnej obrany Medziministerský výbor obrany štátu ako poradný orgán NROŠ.³¹ Jeho pred-

26 VHA Praha, f. Slov. štát, MNO šk. 29, č. j. 4761/43; ŠOBA Bytča I/2-72/44 prez.

27 VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945. Spravodajstvo slovenskej armády, 1944, šk. 141, sig. 53/95-1; PAŽUR, Štefan: Budovanie obrany na severovýchodnom Slovensku (máj – august 1944). In: Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944-2004). Edit. M. Čaplovíč – M. Stanová. Bratislava: Vojenský historický ústav; Ministerstvo obrany SR, 2005, s. 130.

28 BAKA, Igor: Armáda na pozadí rozkladu režimu SR, (1943 – august 1944). In: Vojenské dejiny Slovenska. V. zväzok (1939-1945). Zost. František Cséfalvay. Bratislava: Magnet Press Slovakia; Vojenský historický ústav, 2008, s. 142.

29 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 1/80, PIVOVARČI, J.: Vojenské prípravy, c. d., s. 149.

30 Tamže, poznámka č. 4.

31 Tamže.

sedom sa stal gen. II. tr. Jozef Turanec, ktorý v tom čase zastával funkciu šéfa Vojenskej správy MNO. Zároveň bol vytvorený Generálny sekretariát obrany štátu ako výkonný orgán Medziministerského výboru obrany štátu. Do funkcie generálneho sekretára bol ustanovený pplk. pech. Augustín Kromer a zapisovateľom sa stal npor. pech. Gejza Kelemen.³²

Najvyššia rada obrany štátu so svojimi pomocnými orgánmi sa v druhom polroku 1943 zaoberala rozširovaním hlásnej služby, civilnou protileteckou obranou, budovaním úkrytov, evakuáciou obyvateľstva, rediskokáciou surovín, cenných zásob a i. Pri Generálnom sekretariáte obrany štátu bola v októbri 1943 zriadená ústredná evakuačná komisia.³³ Činnosť NROŠ sa zdynamizovala v roku 1944 so stúpajúcou hrozbou bombardovacích náletov amerického letectva a približovaním sa frontu k slovenským hraniciam.

Potreba doplnenia a modernizácie výzbroje slovenských ozbrojených síl rezonovala už od vstupu Slovenska do vojny po boku vojsk Osi. Achillovou päťou sa hneď na začiatku ukázal nedostatok dopravných prostriedkov. Vývoj a inovácia vojenskej techniky prudko napredoval aj počas vojny. Najmarkantnejšie sa to prejavilo v obrnenej, leteckej, námornej a navigačnej technike.

Slovensko už v rokoch 1942 – 1943 nakupovalo z Nemecka výzbrojný materiál. V objednávkach dominovali najmä: nákladné a osobné automobily, špeciálne autá, motocykle, z výzbroje tanky a kanóny.³⁴ No komentáre k tabuľkovým prehľadom o dodávkach neboli veľmi priaznivé. „...*K zbrojnému materiálu podotýkam, že OKW nám uvoľnilo materiál čiastočne zastaraného vzoru alebo materiál už vyradený z používania v nemeckej armáde ako nemoderný alebo málo účinný.*“³⁵

Problémy s kvantitou a kvalitou zbrojného parku slovenskej armády mal aspoň čiastočne vyriešiť výzbrojný program „Eiche“ (Dub). Išlo o plán dodávok nemeckých zbraní, munície, automobilov a zariadenia pre slovenské pozemné vojsko, lietadiel, protileteckých zbraní a leteckej výzbroje, ako aj telefonického a rádiotelegrafného zariadenia. Program bol vypracovaný Deutsche Heeresmission (DHM) – Nemeckou vojenskou misiou, Deutsche Luftwaffemission (DLM) – Nemeckou leteckou misiou a spojovacím dôstoj-

32 VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945. Dôverné domáce rozkazy, č. 38 zo dňa 3. septembra 1943.

33 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 1/80. PIVOVARČI, J.: Vojenské prípravy, c. d., s. 150.

34 VHA Praha, f. Slov. štát, MNO-KM, šk. 7, sig. 7/32. Stav objednávok aut. a zbroj. materiálu z Nemecka k 1. 6. 1943.

35 VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945. Spravodajstvo slovenskej armády, šk. 140, sig. 53/44/81. Výkaz materiálu objednaného od OKW a nedodaného. Trenčianske Teplice 21. júla 1944.